

An Analysis of the Social Status of Rural Women in The Ilkhanid Period Based on the Haas Village Cemetery Gravestones

Mehdi Kazempour1*

1. Assistance Professor, Department of Archaeology, Faculty of Cultural Heritage Conservation,
Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Citation: Kazempour, M. (2022). An analysis of the social status of rural women in the Ilkhanid period based on the Haas village cemetery gravestone. *Journal of Woman and Culture*, 13(50), 77-93.

DOR: 20.1001.1.20088426.1400.13.50.6.8

ARTICLE INFO

Received: 03.10.2021

Accepted: 20.12.2021

Corresponding Author:

Mehdi Kazempour

Email:

M.kazempour@tabriziau.ac.ir

Keywords:

Rural women
Ilkhanid period
Gravestone inscriptions
Has village

Abstract

The object of the present research was the analysis of the social status of rural women in the Ilkhanid period based on the Haas village cemetery gravestones. 200 gravestones were intact which by non-probabilistic sampling procedure 20 gravestones that contained the maximum data on women professions were selected and studied. Concerning the object, the research was a qualitative with descriptive-analytical method. To obtain the data, in the initial stage, based on field studies, the necessary documentation such as photography, redesign and interpretation of inscriptions and motifs were proceeded. After presenting the descriptions and library information, the data were reviewed by analytical method. The results indicated that, with the arrival of the Mongols in Iran, the situation of women changed and they were able to play a freer role alongside men in the various society affairs. Historical sources as well as artistic evidence showed the prominent position of court women (especially the Ladies) in political and social relations, and no data were available about rural women of the period. Meanwhile, on the tombstones of Haas Cemetery, rural men and women were depicted who, during their lifetime, each held a job in a social position and had acquired a social status commensurate with their profession. This was recognizable by the type and dimensions of the tombstones, artistic techniques, inscriptions, motifs, as well as objects on the tombstone. Men in professions such as farmer, rancher, hunter, musician and servant, and women in “Varni” weaving (durries weaving), who played a prominent role in the livelihood of the society of that period, enjoyed a similar position with men.

Extended abstract

Introduction: Haas Cemetery is one of the unique places in Iran that has gravestones from the Ilkhanid and Safavid periods in its heart and more than one hundred pieces of tombstones with various motifs related to the occupations of that period. The existence of the tomb of Timur Lang's mother (Topal Timur) and the belief in the sanctity of this tomb have led to the formation of a large cemetery with the burial of the dead around it. This cemetery is a unique example of the Islamic period cemetery in Iran, which provides objective and direct evidence from the occupations of the people of the Ilkhanid period to the Safavid period. In this cemetery, after burying each deceased person, a rectangular ascent stone was placed on top of the head and various motifs related to the social class and occupation of the person were created on it. These gravestones can be classified into two general categories with inscription motifs and motifs of different shapes, which were mentioned in the sample with inscription decorations: a poem by Saadi, Ayatollah Rahman, the name of the deceased, the name of the father and the date of his death. In the tombstones with motifs of Guanonun shapes, the motifs are related to the occupations of the deceased, such as hunter, farmer, warrior, musician and Durries weaver. The object of the present research was the analysis of the social status of rural women in the Ikhanid period based on the Haas village cemetery gravestones.

Method: 200 gravestones were intact which by non-probabilistic sampling procedure 20 gravestones that contained the maximum data on women professions were selected and studied. Concerning the object, the research was a qualitative with descriptive-analytical method. To obtain the data, in the initial stage, based on field studies, the necessary documentation such as photography, redesign and interpretation of inscriptions and motifs were proceeded. After presenting the descriptions and library information, the data were reviewed by analytical method.

Results: The results indicated that, with the arrival of the Mongols in Iran, the situation of women changed and they were able to play a freer role alongside men in the various society affairs. Historical sources as well as artistic evidence showed the prominent position of court women (especially the Ladies) in political and social relations, and no data were available about rural women of the period. Meanwhile, on the tombstones of Haas Cemetery, rural men and women were depicted who, during their lifetime, each held a job in a social position and had acquired a social status commensurate with their profession. This was recognizable by the type and dimensions of the tombstones, artistic techniques, inscriptions, motifs, as well as objects on the tombstone. Men in professions such as farmer, rancher, hunter, musician and servant, and women in weaving, who played a prominent role in the livelihood of the society of that period, enjoyed a similar position with men.

Conclusions: One of the highlights of the gravestones of Haas Cemetery was the presence of motifs related to the work of the deceased. Based on these motifs, a lot of information could be obtained from the existence of various professions in this village from the distant past. Due to the geographical situation and environmental conditions, this village had been suitable for nomadic summers since ancient times and according to historical sources, it was located within the summers of Mongol ilkhans. Also, one of the

points of interest in this village was the existence of various professions and each person had a specific social position in society based on these professions. However, in pastoral and rural communities, social hierarchies were not very common and a large number of these people were in the same social class. According to the gravestones of Haas Cemetery, the men of this village were engaged in animal husbandry, agriculture, hunting and music during the Ilkhanid period and gained a social status in accordance with their profession. This could be distinguished from the type and dimensions of the tombstone, artistic technique, inscriptions, motifs as well as objects on the gravestone. The plowing farmer, the rancher with his domestic animals, the musician with his instruments, and the hunter with his horses and hunting animals showed an objective representation of a class society in this period. In contrast to the male class, there was a class of rural women who, along with men, have played a role in providing a large part of the family needs alongside men throughout their lives. Especially in the pastoral community where men spend the night outside the village with the cattle until late at night, women played a special role in maintaining the security, leadership and daily activities of the village. This gave the women a special place in the pastoral community and put them in a row and in some cases higher than men. In the pastoral community, women did the village affairs, the production of secondary livestock products, as well as the important activity of durries weaving, and what was the most important was durries weaving. durries weaving was very important in the economy of the pastoral community because this profession not only provides the necessary basis for night and day comfort on the carpet, but also provides a large part of the family expenses by selling durries. So, it was not without reason that out of all the activities of the women and girls of the village, only the profession of durries weaving had been considered and exclusively this class of women had painted tombstones. It was as if anything other than weaving was a worthless daily activity, and durries weaving was defined exclusively as a unique art and characteristic of a woman's high social status. There were three social hierarchies among the motifs of women re-weaving, which are mentioned in the details of research findings.

Authors Contributions: All scientific content of this article has been written by Dr.Mehdi Kazempour in charge of this article.

Acknowledgments: Thanks to Mr. Papour Kazempour for accompanying me in this field study.

Conflict of Interest: in this study no conflict of interest was reported by the author.

Funding: this study did not receive financial benefits.

تحلیلی بر جایگاه اجتماعی زنان روستایی دوره ایلخانی بر اساس نقش مایه سنگ‌مزارات گورستان روستای هاس

مهدی کاظم پور^۱

۱. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت آثار فرهنگی (کاربردی)، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

چکیده

هدف پژوهش حاضر تحلیلی بر جایگاه اجتماعی زنان روستایی دوره ایلخانی بر اساس نقش مایه سنگ‌مزارات گورستان روستای هاس می‌باشد. جهت انجام این پژوهش تعداد ۲۰۰ سنگ‌مزار سالم بود که به روش نمونه‌گیری غیر احتمالی تعداد ۲۰ نمونه سنگ‌مزاراتی که دارای بیشترین اطلاعات در خصوص حرفه زنان بوده‌اند، در این پژوهش انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. این پژوهش از نوع هدف، کیفی است و روش انجام آن از نوع توصیفی-تحلیلی است. جهت دستیابی به داده‌های این مطالعه، در مرحله اولیه بر اساس مطالعات میدانی، مستندنگاری‌های لازم از قبیل عکاسی، طراحی و خوانش کتیبه‌ها و نقوش صورت پذیرفت. پس از ارائه توصیفات و اطلاعات کتابخانه‌ای به روش تحلیلی داده‌ها مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج نشان داد که، با ورود مغولان به ایران، وضعیت زنان دگرگون شد و آنان توانستند آزادانه‌تر در کنار مردان در امور گوناگون جامعه به ایفای نقش بپردازند. منابع تاریخی و هم‌چنین شواهد هنری، جایگاه برجسته زنان درباری (به ویژه خاتون‌ها) در مناسبات سیاسی و اجتماعی را به نمایش گذاشته و در خصوص زنان روستایی این دوره، اطلاعاتی در دست نبود. این در حالی است که روی سنگ‌مزارات گورستان هاس، زنان و مردان روستایی به نمایش درآمده‌اند که در طول حیات خود، در یک جایگاه اجتماعی هر کدام به یک شغلی مشغول بوده‌اند و متناسب با حرفه خود جایگاه اجتماعی را کسب می‌کرده‌اند. این امر از جنس و ابعاد سنگ‌مزارات، تکنیک هنری، کتیبه‌ها، نقش مایه‌ها و هم‌چنین اشیاء روی سنگ‌مزارت قابل تشخیص بود. مردان حرفه‌هایی مانند کشاورز، دامدار، شکارورز، نوازنده و خدمتکار و زنان ورنی‌بافی را که در اقتصاد معیشتی جامعه آن دوره نقشی بارز را ایفا نموده‌اند از جایگاهی هم‌پای مردان برخوردار بوده‌اند.

کلیدواژه‌گان: زنان روستایی، دوره ایلخانی، نقش مایه سنگ‌مزارات، گورستان هاس

مقدمه

مطالعه جایگاه اجتماعی زنان براساس مستندات هنری و باستان‌شناسی امروزه دارای جایگاه ارزشمندی در میان پژوهشگران دارد. چراکه شواهد باستان‌شناسی و آثار هنری با حفظ اصالت خود، شواهد عینی از سلسله مراتب اجتماعی و سیاسی را ارائه می‌دهند. در این خصوص استناد به شواهد باستان‌شناسی بسیار اندک می‌باشد چراکه شناسایی مستندات باستان‌شناسی به مطالعات میدانی و هم‌چنین دانش باستان‌شناسی نیازمند می‌باشد از جمله معرفی گورستان هاس، که یکی از نقاط منحصر به فرد در ایران است که سنگ‌مزاراتی را از دوره ایلخانی و صفویه در دل خود جای داده است و بیش از صد قطعه از سنگ‌مزارات آن دارای نقوش متنوعی مرتبط با مشاغل آن دوره می‌باشد. این گورستان، نمونه‌ای منحصر بفرد از گورستان دوره اسلامی در ایران است که شواهد عینی و مستقیمی را از مشاغل مردمان دوره های ایلخانی تا صفویه در اختیار محققان قرار می‌دهد. به‌طور کلی بیشترین حجم مطالعات در دو دسته‌بندی صورت گرفته، یکی در خصوص جایگاه اجتماعی زنان در قبل از اسلام است که می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره نمود: در مقاله‌ای با عنوان بررسی جایگاه اجتماعی زن در میان متون ادبی ایران باستان و اعراب جاهلی (Shirkhani, Ahikhteh & Ahikhteh, 2017)، در مقاله‌ای با عنوان جایگاه اجتماعی زنان در دوره ساسانی به استناد مهرها و اثر مهرها (Jamali, Hasani & Behrouzi, 2021) در مقاله‌ای با عنوان جایگاه زن در عصر آهن با تکیه بر مطالعات قوم باستان‌شناسی در میان کوچ‌نشینان غرب زاگرس مرکزی (Nourolahi, Talayi & Firouzmandi, 2016)، و هم‌چنین در مقاله‌ای با عنوان نقش مایه زن بر روی مهرهای ایران از دوره پیش‌خطی تا پایان دوره ساسانی (Mesbah Ardekani & Dadvar, 2009) جایگاه اجتماعی زنان در دوره قبل از اسلام براساس مستندات تاریخی و هنری مورد مطالعه قرار گرفته است. دسته‌ای دیگر از مطالعات مربوط به جایگاه اجتماعی زنان در دوره ایلخانی است که در این خصوص می‌توان به پژوهش‌هایی مانند بازتاب جایگاه زن در نقوش سفالینه‌های ایلخانی (Talebi, 2010) در مقاله‌ای با عنوان بررسی تطبیقی تصویر زن در ادب فارسی و نگاره‌های ایرانی (Yasini, 2015) در مقاله وضعیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زنان در دوره مغول و ایلخانی، (Farokhi, 2015) در مقاله‌ای با عنوان پژوهشی درباره زنان (ارموک) در تشکیلات اردوی مغول‌ها، (Shahrad, 2015) در مقاله خاتون‌های شاهنامه بزرگ مغولی و هم‌چنین (Karoubi & FayazAnoush, 2017) در مقاله بررسی تاریخی پوشاک زنان در دوره ایلخانیان (-654 736 م.ق) به وضعیت اجتماعی و هم‌چنین پوشاک زنان در دوره ایلخانی پرداخته‌اند. لازم به ذکر است که در مقاله‌ای با عنوان نمادشناسی سنگ‌مزارات موزه اهر، به سنگ‌مزارات گورستان هاس نیز اشاره داشته‌اند (Kazempour & Shokrpour, 2021) از مطالعه سوابق پژوهشی چنین برمی‌آید که همه این مطالعات متمرکز بر زنان درباری هستند و در خصوص زنان روستایی این دوره مطالعاتی انجام نشده است. از وجه تمایز این مطالعه، با مطالعات پیشین همین امر می‌باشد. لذا هدف پژوهش حاضر، تحلیلی بر جایگاه اجتماعی زنان روستایی دوره ایلخانی براساس نقش مایه سنگ‌مزارات گورستان روستای هاس می‌باشد.

با تأسیس حکومت ایلخانی در ایران، عناصر تازه‌ای در ابعاد گوناگون زندگی ایرانیان وارد گردید که به طرز چشمگیری حیات اجتماعی ایران را دگرگون ساخت. تقسیم کار و وظایف اجتماعی در جامعه مغول، بر عکس جامعه ایرانی، بر حضور آشکار زنان و فعالیت آنان در فضاهای عمومی تأکید می‌کند (Bayani, 2010). در عین حال نهاد خانواده در جامعه اسلامی با تأکید بر فضاهای خصوصی بسیار نمود دارد. موقعیت زنان در جامعه مغولی از آزادی تمام برخوردار بود. وضع زنان ظاهراً از نظر حقوق جزا با مردان چندان متفاوت نبوده است. آنان نیز به جرم جادوگری، قتل شوهران شان با زهر و غیره به مرگ محکوم می‌شدند و این حکم بیشتر از طریق غرق آنان در آب اجرا می‌شد (Espouler, 2002). زنان می‌توانستند دارای داشته‌باشند و حتی اقامه‌ی دعوی کنند. شاهزاده خانم‌های خاندان‌های اشرافی نفوذ زیادی اعمال می‌کردند هنگامی که دو بار تخت سلطنت از سلطان خالی شد زنان نیابت سلطنت را برعهده گرفتند (Ajzhand, 2010). زمانی که خاتونان ترک و مغول با آداب و رسوم خاص به سرزمین ایران، باز شد، این تحول از نظر جامعه‌ی ایرانی یک انقلاب محسوب می‌شد که اثر آن دخالت‌های گسترده‌ی زنان در امور سیاسی و نفوذ در مراکز مختلف حکومتی بود. با بوجود آمدن این زمینه‌ی مساعد برای زنان، شخصیت‌های برجسته‌ای ظهور یافتند که تعداد آنان از هر دوره‌ی دیگری در تاریخ ایران بیشتر بود بطوری که قدرت و اهمیت زن

بیش از همه در طبقه‌ی متوسط، یعنی طبقه‌ی مولد ثروت آشکار شد. از نظر پوشش، لباس زنان از بسیاری جهات به لباس مردان شبیه بود چنانچه مسافرانی که زنان و مردان مغولی را دیده بودند تفاوت چندان‌ی را میان لباس آنها ذکر نمی‌کنند با این حال لباس زنان از قیمت و ارزش بالاتری برخوردار بودند (Polo, 1257, Translated by Sahihi, 1972).

روش

طرح پژوهش، جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

این پژوهش از نوع هدف، کیفی است و روش انجام آن از نوع توصیفی-تحلیلی است. جهت انجام این پژوهش تعداد ۲۰۰ سنگ‌مزار سالم بود که به روش نمونه‌گیری غیراحتمالی تعداد ۲۰ نمونه سنگ‌مزراتی که دارای بیشترین اطلاعات در خصوص حرفه زنان بوده‌اند، در این پژوهش انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند.

روش اجرا

جهت دستیابی به داده‌های این مطالعه، در مرحله اولیه براساس مطالعات میدانی، مستندنگاری‌های لازم از قبیل عکاسی، طراحی و خوانش کتیبه‌ها و نقوش صورت پذیرفت. سپس پس از ارائه توصیفات، اطلاعات به روش کتابخانه‌ای مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

یافته‌ها

با توجه به بررسی‌ها، شواهد و پیشینه‌های به دست آمده به یافته‌های این پژوهش پرداخته شد.

شغل زنان روستایی دوره ایلخانی

منابع، مغولان قدیم را از جهت نوع معیشت و خصوصیات زندگی اقتصادی آنان به دو دسته تقسیم می‌کنند: کسانی که یورت خود را نزدیک بیشه قرار داده بودند و شکارچیان بیشه‌نشین یا به قول این قبایل، قوم بیشه یا هویین ارگان نام داشتند. دسته دیگر، چوپانان یا شبانان و رمه‌داران که در استپ‌ها (مرغزاران) زندگی می‌کردند و اینان را «کاراوان ارگان» نامیده‌اند. دسته شکارچیان بیشه‌نشین، اغلب از حیوانات وحشی که رام کرده بودند و از گوشت و شیرشان تغذیه می‌کردند سپس این جنگل‌نشینان شکارچی معیشت خود را بر پشت زین اسب و با شکار حیوانات وحشی سپری می‌کردند. مغول‌های بیشه‌نشین از پوست حیوانات لباس فراهم می‌کردند و شیره درختان را می‌نوشیدند. کار اصلی مغول‌های صحرائشین، گله‌داری بود که شکار را نیز در کنار آن انجام می‌دادند؛ ولی فعالیت اصلی اقتصادی ایشان، گله‌داری بود. نظام و ساخت زندگی صحرائشینان، مانند تمامی گله‌داران، کوچ‌نشینی بود و آنان در جستجوی چراگاه سرسبز و مناسب، چندین بار در سال جابه‌جا می‌شدند. طول مسیر کوچ آنان، به نواحی و اهمیت گله‌ها بستگی داشت. برای زمستان، هیچ نوع آذوقه، حتی جو، نگه نمی‌داشتند. تنها توجه آنان به توقفگاه‌ها بود و این توقفگاه‌ها را به روشی انتخاب می‌کردند که با نوع گله‌هایشان و شرایط زندگی گله‌ها مناسب باشد؛ مثلاً میش و اسب از لحاظ زندگی و خوراک با یکدیگر تفاوت کلی دارند و لذا در جریان یک کوچ، انتخاب محل مناسب با گله بود. انتخاب آذربایجان توسط مغولان به سبب جایگاه جغرافیای سیاسی و آب و هوای آن بود و بر اثر همین جایگاه مطبوع‌عش، آن را به قشلاق حاکمان ایلخانی بدل کردند در اقتصاد شبانی نقش زنان دختران قبیله بسیار حائز اهمیت است. مردان احشام را به چراگاه می‌برند و با نیروی مردانه خود دارایی‌های خانواده را از گزند حیوانات شکاری و چپاول محافظت می‌کند و زنان نیز در امر دوشیدن، تولید محصولات ثانویه دامداری نقش خود را ایفا می‌کنند. این امر جایگاه مردان و زنان را در ردیفی یکسان قرار می‌دهد. در تصویر ۱، که نگاره‌ای از دوره ایلخانی هست، زن در مرکز تصویر با پوستی زمخت نمایش داده شده که در حال دوشیدن شیر می‌باشد در حالیکه مردان نشسته و در حال صحبت هستند که نشانگر وظایف سنگین زنان در جامعه شبانی می‌باشد. تمام کارها با زنان بوده پوست‌دوزی، لباس‌دوزی، ساختن کفش و هر چه که از چرم درست می‌شده است. آنان ارباب‌ها را برای کوچ کردن آماده می‌کردند، آن‌ها را می‌راندند، شتران را بار می‌کردند و در تمام کارها بسیار ماهر و چالاک بودند (Bayani, 2010).

**Figure 1. A rural milking woman in the Ilkhanid period
(one of the drawings of Rashidi's Jame ol Tavarikh)**

اقتصاد شبانی با بافندگی پیوند عمیقی دارد. پشم حیوانات اهلی، مواد اولیه لازم برای بافندگی را تامین می‌کند و بافندگی را به یکی از فعالیت‌های هنری و اقتصادی این نوع از جامعه تبدیل می‌کند. مردان، پشم گوسفندان را چیده و برای ریسندگی در اختیار زنان قرار می‌دهند. زنان پس از ریسندگی، دار را برپا کرده و با الهام از طبیعت پیرامونی و عشق درونی برای اعضا خانواده خود فرشی بافته و بنمایه وجود خود را به زیر پای خانواده می‌اندازد. روستای هاس، نیز که از گذشته‌های دور میزبان جامعه شبانی و کوچرو بوده است، اصالت ورنی بافی را از گذشته‌های دور در خود حفظ نموده است. ورنی گلیمی است فرش نما که هم چون سایر گلیم‌ها به صورت ذهنی و بدون نقشه از پیش فراهم شده به وسیله زنان و دختران عشایر مناطق ارسباران و مغان در استان آذربایجان شرقی و ایل شاهسون بافته می‌شود (Daneshgar, 1998). نقشمایه‌های ورنی تصاویری انتزاعی و هندسی از طبیعتی است که بافنده در زندگی روزمره با آنها روبروست، تصاویری ساده شده از گل‌ها، درختان و حیواناتی که جزء لاینفک زندگی عشایری است. نقش‌هایی که در بافت ورنی بکار می‌رود، نشان‌گر شیوه زندگی و چگونگی باز نمود آن در شیوه نگرش بافندگان و برخاسته از احساس و ادراک آنها از زندگی و طبیعت پیرامونی است. نگاره‌های نقش شده در متن، نمادهایی رمزگذاری شده از زندگی و تجربه زنان در بافت جامعه ایلاتی است که متاثر از موقعیت زمانی و مکانی مفاهیم و موضوع‌های گوناگونی را شامل می‌شود. ورنی، دست بافته‌ای است که از لحاظ تکنیک بافت بین گلیم و قالی قرار می‌گیرد. بدین صورت که مانند گلیم یا قالی بر روی دار عمودی یا افقی بافته می‌شود و دارای پود ضخیم است (Seyed Sadr, 2019). ورنی به دلیل عدم استفاده از گره در بافت آن، جزو گلیم و از جهت طرح، نقشه و شکل ظاهری آن مشابه قالی به نظر می‌آید (Mohammadi, 2016). برخی از شهرها و روستاهای آذربایجان، از مراکز عمده ورنی بافی با طرح انتزاعی هندسی می‌باشند که روستاهای اطراف شهرستان اهر از جمله این مراکز به شمار می‌روند. در دوره‌های اخیر، مهمترین ورنی‌های اصیل بافت آذربایجان و شمال غربی ایران از مناطق اهر، اردبیل، بخشایش، هریس، قراجه، مشکین‌شهر، زنجان و تبریز بوده‌اند. اهر به عنوان یکی از مناطق روستایی باف استان آذربایجان شرقی با استفاده از دارهای عمودی نام برده شده است (Basam, Zarye Zahra & Farjou, 2007) خط افقی شامل یک ردیف گره است که پهلو به پهلو هم بسته می‌شود و خط عمودی یک ردیف گره است که یکی بالای دیگری بر روی یک جفت تار یا چله بسته می‌شود و خط ارب که شامل یک ردیف گره است که به تناوب، یکی بالا و یکی در کنار بسته می‌شود و یک زاویه ۴۵ درجه تشکیل می‌دهد (Abdi, Mirzayi & Basam, 2016) ورنی در مناطق قشلاقی تولید می‌شود و بنا بر سنت، به عهده زنان است. آنان به صورت گروهی در حال گفتگو، قصه سرائی و خواندن اشعار محلی ورنی می‌بافند و زنان مسن شیوه کار را به جوانان یاد می‌دهند. ورنی بافی سهم فراوانی در ایجاد جایگاه خاص برای زنان در خانواده و موقعیت دختران در ازدواج داشته و هنر بافندگی زن منبع درآمد مهمی برای همسر او و نقشی اساسی برای بهبود وضعیت معیشت خانواده دارد. از نکات مثبت و شاخص هنر ورنی بافی می‌توان به فراوانی نیروی کارآمد و ماهر به عنوان بافنده، وجود مواد اولیه و امکان تامین آن در منطقه، سنتی و بومی بودن شیوه تولید، تنوع رنگ‌ها، نقش مایه‌ها و نقشه‌ها برشمرد.

موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی روستای هاس

روستای هاس در ۳۵ کیلومتری جاده اهر-کلیبر و بر دامنه شرقی کوه هاس‌داغی واقع شده است. در مورد وجه تسمیه این روستا ارتباط آن با قوم باستانی آس‌ها و آلان‌ها می‌توان این قوم را با نام آس‌های آسیای مرکزی مربوط دانست که در ۱۳۰۰ پیش از میلاد در براندختن دولت یونانیان بلخ با دیگر قبایل سکایی هم‌دست بوده‌اند که احتمالاً نام قاره آسیا از نام آن‌ها اخذ شده است. بعد از تسلط مغول بر ایران، همچون سایر اراضی کشور، تمام اران، مغان و کوه‌های قاراداغ (ارسباران) ییلاق و قشلاق آنان بوده است. در تاریخ نام روستای «خروانق» از بخش ورزقان اهر به عنوان یکی از مراکز عمده سپاهی‌گری و نبرد مغولان بیان شده است. اسامی محلی بعضی از روستاها همچون «مرکید»، «آس»، «آلیاوت» و... که لغات مغولی هستند و بعضی از آثار مانند مقبره‌های متعلق به یکی از سرداران مغول در روستای «آس قدیم» در ۳۵ کیلومتری اهر، حاکی از حضور مغولان در این منطقه می‌باشد (Dousti, 1995). به دلیل ویژگی کوهستانی و ویژگی محیطی مناسب منطقه جهت دامداری، از قدیمی‌ترین شواهد استقرار در منطقه از دوره مفرغ میانی (Kazempour & Shokrpour, 2021) تا دوره قاجار، شیوه معیشت در این مناطق متکی بر دامداری و کشاورزی بوده است (Kazempour, Omrani & Rezalou, 2013). در دوره مغول با انتخاب دره رود جغتو و صحرای مغان به عنوان قشلاق، منطقه قاراداغ آذربایجان و آلا‌داغ ارمنستان نیز به عنوان ییلاق انتخاب می‌گردد. روستای هاس به دلیل قرارگیری در منطقه‌ای مناسب جهت دامداری مورد توجه ایلخانان مغول واقع شده و در دوره صفویه در اوج مکننت خود بوده است. گورستان تاریخی این روستا در جبهه شمال شرقی این روستا واقع شده است (تصویر ۲). این روستا دارای بقعه‌ای شش ضلعی با مصالح سنگی است که منسوب به سده هفتم هجری می‌باشد که تخریب شده و از بین رفته است (تصویر ۳). این بقعه، نقش مهمی را در شکل‌گیری گورستان به دور خود داشته که آثاری را از دوره ایلخانی تا قرن سیزدهم هجری در دل خود جای داده است.

Figure 2. Overview of the of Haas village historical cemetery

Figure 3. The hexagonal tomb in the Haas Cemetery known as the tomb of Timur's mother

سنگ مزارت گورستان هاس

فرم کلی سنگ مزارات روستای هاس مستطیلی است و ابعاد آنها از ۱۰۰×۵۰ سانتی‌متر تا ۱۵۰×۱۲۰ سانتی‌متر قابل تغییر است. سنگ مورد استفاده در سنگ مزارات از نوع آهکی بوده و از کوه‌های خود این منطقه آورده شده‌اند. سنگ مزارات، این گورستان را براساس نقوش، در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان، در دو دسته تقسیم‌بندی نمود که تصاویر آنها در جدول ۱ ارائه شده است:

سنگ مزارات با نقوش کتیبه‌ای: تعداد ۲۶ عدد سنگ مزار کتیبه‌دار در این گورستان به چشم می‌خورد. جهت نوشتن کتیبه، پس از تسطیح‌سازی و ایجاد کادر با نقوشی شبیه نقش ورنی (مثلث‌های آویخته)، کتیبه در بین کادر نوشته شده است (تصویر ۱). در تعدادی از نمونه‌ها کادرهایی (به تعداد ۵ عدد) شبیه به طرح طاق‌های جناغی مساجد ایجاد شده و هر کدام از نوشته‌ها در درون یکی از این کادرها نوشته شده است. شروع تمامی کتیبه‌ها با آیه شریفه (كُلْ مِنْ عَلیْهَا فَاِنَّ) (سوره الرحمن آیه ۲۶) است و در روی برخی از آنها به همراه این آیه، شعری از سعدی نیز نوشته شده است:

آن که آمد به جهان فنا خواهد بود   آن که پاینده و باقیست، خدا خواهد بود

یکی از نکات برجسته سنگ مزارات کتیبه‌دار روستای هاس این است که، علاوه بر آیه و بیت فوق، نام شخص متوفی به همراه تاریخ فوت آن به تاریخ عربی نوشته شده است. در برخی از موارد در اطراف کتیبه نقوش هندسی نمادین نیز به چشم می‌خورد.

سنگ مزارات با نقوش اشکال مختلف: نوع دیگری از سنگ مزارات با اشکال مختلفی از قبیل نقوش اشیاء، حیوانی، انسانی و هندسی تزئین شده‌اند.

نقوش هندسی: در این گورستان، سنگ مزارهایی به چشم می‌خورند که بر روی آنها خبری از کتیبه و اشکال مختلف نیست بلکه کل سطح سنگ مزار با انواع مختلفی از نقوش هندسی نمادین مورد تزئین واقع شده است.

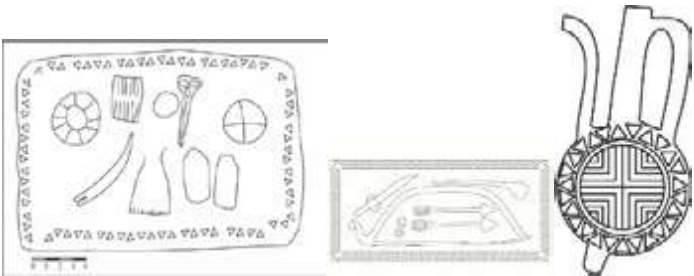
نقوش انسانی: در سنگ مزاراتی با نقوش انسانی، متناسب با شغل شخص متوفی، شخص در حال شکار، کشاورزی، نوازندگی، دامداری و خدمتکاری به تصویر درآمده است. نکته قابل توجه اینکه در سنگ‌افراشت هر قبری فقط شخص متوفی در ارتباط با یک پیشه به تصویر درآمده است. در ترسیم اندام و چهره شخص دقت چندانی نشده و همه اشخاص به یک فرم تصویر شده‌اند. صورت و بدن از روبرو و پاها از جانب به تصویر درآمده‌اند. ابرو و بینی به هم پیوسته شده و تلاشی در ترسیم لباس شخص صورت نگرفته است. شواهد تفکیک بین زن و مرد در این گورستان از روی ایزرات همراه شخص می‌باشد که برای مردان ابزارآلاتی متناسب با نیروی کار مردانه ترسیم شده است، پاچه شلوار زنان نسبت به مردان پایین‌تر آمده است و هم چنین آستین زنان چین‌دار در حالی که آستین مردان ساده ترسیم شده است.

نقوش حیوانی: نقوش حیوانی را می‌توان در دو دسته کلی حیوانات اهلی و وحشی دسته‌بندی نمود. حیوانات اهلی از قبیل: اسب، گاو، بز، گوسفند و سگ و غیراهلی از قبیل آهو و بز وحشی هستند. در ترسیم حیوانات نیز دقت کافی صورت نگرفته و منحصر از طریق فرم می‌توان نوع آنها را از هم دیگر تفکیک کرد.

نقوش اشیاء: در روی برخی از سنگ مزارات اشیاء مختلفی مرتبط با شغل متوفی ترسیم شده است. تجهیزات مرتبط با ورنی‌بافی و بافندگی (از قبیل: دوک، دار ورنی، شانہ بافندگی، قیچی، چاقو)، تجهیزات مرتبط با کشاورزی (از

قبیل: خیش، توخماق)، تجهیزاتی مرتبط با جنگاوری و شکار (از قبیل: تیر و کمان، خنجر و گرز) در روی سنگ‌مزارات وجود دارد. نکته قابل توجه این است که در تمامی سنگ‌مزارات متعلق به مردان نوعی جام شبیه به ساغر یا به نوعی آفتابه لگن به چشم می‌خورد (جداول ۱ و ۲).

Table 1.
Various ornaments motifs on the Haas cemetery gravestones

ردیف	نوع نقش	تصویر
۱	کتیبه ای	
۲	انسانی	
۳	حیوانی	
۴	هندسی	
۵	اشیاء	

Table 2.
Various occupations on the Haas Cemetery Gravestones

بافنده		
شکارچی		
جنگاور		
نوازنده		
کشاورز		
خدمتکار		

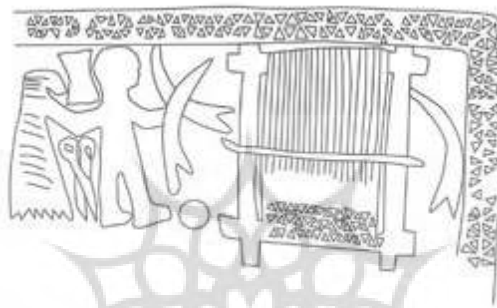
زنان ورنی باف بر روی سنگ‌مزارات روستای هاس

قبر متعلق به زنان از طریق سنگ‌مزارات نسبتاً ظریف و کوچک از سنگ‌مزارات مردان قابل تشخیص می‌باشد. بر روی سنگ‌مزارات متعلق به زنان نقوشی مرتبط با مشاغل زنانه به چشم می‌خورد. بر روی این نوع سنگ‌مزارات نقوش مرتبط با بافندگی از قبیل دار ورنی و تجهیزات مرتبط با آن از قبیل: قیچی، چاقو، شانیه بافندگی و دوک به چشم می‌خورد. سنگ‌زارات زنان در سه دسته قابل تقسیم‌بندی هستند:

زن متوفی در کنار دار ورنی: در تعداد ۵ نمونه، زن متوفی در کنار دار ورنی و در حین کار با تجهیزات ورنی بافی به چشم می‌خورد. در این نوع از نقوش، فرد در یک دست خود دفتین و در دست دیگر خود پشم را به همراه دارد و رو به ورنی ایستاده است (تصویر ۴، ۵).

Figure 4. Picture of the deceased next to Dar Verni during the activity, on the grave of Hass

Figure 5. Picture of the deceased next to Dar Verni during the activity, on the grave of Hass

در یک نمونه، کل بدن شخص از روبرو ترسیم شده و مجدد شخص در دستان خود ابزارهای بافندگی را به همراه دارد (تصویر ۶). نکته جالب توجه و مشترک در تمامی سنگ‌مزارات، تزئین حاشیه همه آنها با الهام از نقش مایه موجود در ورنی بافی است. این نقش شامل مثلث‌های آویخته است که در نقش مایه سنگ‌مزارات هاس به عنوان نقش مایه ورنی بر روی ورنی دیده می‌شود و در حاشیه تزئینی تمامی قبور تکرار شده است. حتی در قبور متعلق به مردان با پایگاه‌های اجتماعی گوناگون نیز از همین نقش قالی به عنوان نقش حاشیه تصاویر، استفاده شده است که نشان از جایگاه والای ورنی بافی در میان مردمان آن دوره این منطقه می‌باشد.

Figure 6. Picture of the deceased next to Dar Verni during the activity, on the grave of Hass

دار ورنی بافی به همراه تجهیزات بافندگی: در تعداد ۱۰ نمونه از قبر زنان، فقط به ارائه دار ورنی بافی به همراه تجهیزات مرتبط با ورنی بافی بسنده شده و خود بافنده حضور ندارد (تصویر ۷ و ۸). این سنگ‌مزارات دارای کتیبه هستند و اسم شخص متوفی به همراه تاریخ فوت، در آن ذکر شده است. در این نوع سنگ‌مزارات از جنبه نمادین

نقش مایه‌ها جهت مشخص نمودن جنسیت و جایگاه فرد متوفی بهره گرفته شده است. ابزارآلات ورنی‌بافی در این سنگ‌مزارات نماد جنسیت زنانه بوده و علاوه بر آن بر جایگاه والای متوفی که به امر بافندگی اشتغال داشته حکایت دارد (جدول ۳).

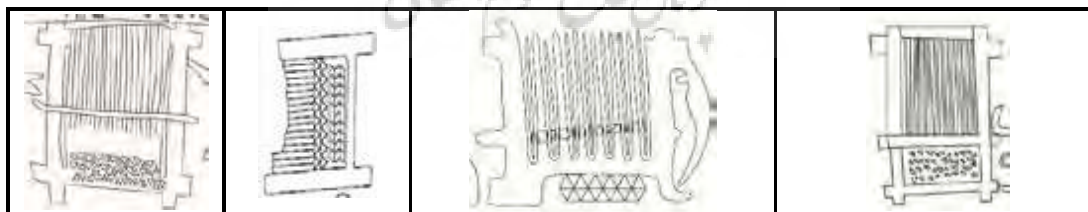
Figure 7. Types of varnish weaving Dar in the 14-16Th century, based on the Haas cemetery gravestones motif

Figure 8. Types of varnish weaving Dar in the 14-16Th century based on the Haas cemetery gravestones motif

Table 3.

Types of varnish weaving Dar in the 14-16Th century, based on the Haas cemetery gravestones motif

تجهیزات ورنی‌بافی: در تعداد ۱۱ نمونه از سنگ‌مزارات، علاوه بر اینکه از سنگ‌های کوچکتر و نامرغوب‌تری استفاده شده است، بلکه در ترسیم نقوش نیز دقت کافی وجود نداشته است. در این نوع از سنگ‌مزارات به ترسیم تجهیزات بافندگی و ریسندگی بسنده شده است. در این نوع سنگ‌مزارات هم فرد بافنده و هم دار ورنی‌بافی به عنوان نقش اصلی حذف شده است. این تجهیزات ورنی‌بافی هم به شکل نمادین اشاره به جنسیت و هم چنین شغل فرد متوفی می‌باشد. وجود سه قالب ارائه از زنان ورنی‌باف بر روی سنگ‌مزارات گورستان هاس به شکل معنی‌داری، نشان از سه پایگاه اجتماعی متفاوت در بین زنان این دوره بوده است. بدین صورت که برای زن با پایگاه

اجتماعی بالاتر نه تنها از سنگ‌مزار بزرگتر و با کیفیت تری استفاده شده است بلکه در ترسیم نقوش دقت بیشتری شده و شخص بافنده به عنوان مهمترین عنصر بر روی سنگ‌مزار حضور دارد. زنان طبقه متوسط، که دار ورنی بافی نماینده آن بر روی سنگ‌مزارات است، صاحب دار ورنی بوده و در طبقه پایین تر سنگ‌قبرها کیفیت پایین تری داشته و نقش بافنده حذف می‌شود (تصاویر ۹ تا ۱۱).

Figure 9. Image of related weaving tools on the grave of Haas Kleiber

Figure 10. Image of related weaving tools on the grave of Haas Kleiber

Figure 11. Image of related weaving tools on the grave of Haas Kleiber

بحث و نتیجه‌گیری

در موطن مغول‌ها، به دلیل نوع معیشت، زن دوشادوش مرد و برابر با او در فعالیت‌های روزمره شرکت داشت. همین سهمین شدن در اقتصاد معیشتی جایگاه اجتماعی مشخصی را برای زنان در جامعه تعریف می‌کرد. وضعیت جغرافیایی و شرایط زیست محیطی این روستا از گذشته‌های دور مناسب بیلاق عشایر بوده و براساس منابع تاریخی نیز در محدوده بیلاق ایلخانان مغول قرار گرفته بود. یکی از نکات برجسته سنگ‌مزارات گورستان هاس، وجود نقش مایه‌هایی مرتبط با شغل متوفی می‌باشد. براساس این نقش مایه‌ها می‌توان از وجود حرفه‌های گوناگون در

این روستا از گذشته‌های دور اطلاعات زیادی را به دست آورد. هم‌چنین از نکات مورد توجه در این روستا، وجود حرفه‌های گوناگون بوده و هر شخصی براساس این حرفه‌ها دارای جایگاه اجتماعی مشخصی در جامعه بوده است. این در حالی هست که در جامعه شبانی و روستایی، سلسله مراتب اجتماعی چندان رایج نبوده و تعداد کثیری از این مردمان در یک ردیف اجتماعی قرار داشته‌اند. براساس سنگ‌مزارات گورستان هاس، مردان این روستا در دوره ایلخانی به شغل دامداری، کشاورزی، شکارورزی و نوازندگی مشغول بوده‌اند و متناسب با حرفه خود جایگاه اجتماعی را کسب می‌کرده‌اند. این امر از جنس و ابعاد سنگ‌مزارات، تکنیک هنری، کتیبه‌ها، نقش مایه‌ها و هم‌چنین اشیاء روی سنگ‌مزارت قابل تشخیص می‌باشد. کشاورز در حال شخم‌زنی، دامدار با حیوانات اهلی خود، نوازنده با سازهای خود و شکارورز با اسب و حیوانات شکاری خود نمود عینی از یک جامعه طبقاتی در این دوره را به نمایش می‌گذارد. در مقابل طبقه مردان، طبقه‌ای از زنان روستا وجود دارد که در طول حیات خود، همپای مردان در تامین بخش زیادی از نیازهای خانواده دوشادوش مردان به ایفای نقش پرداخته‌اند. در جامعه مغولی که مردان روزها را به همراه احشام در کوه‌ها و مراتع می‌گذراندند، زنان در نبود همسران خود رئیس خانواده بودند و کارهای او را اداره می‌کردند. این امر اختیار و اقتدار زیادی را به زن می‌بخشید به گونه‌ای که اعتبار فرزندان بنا به رسم مغول، بر مادران ایشان بود. وجود عناوین مختلف در میان زنان این دوره که جایگا خاصی را برای هر زن تعریف می‌کرده است، به حضور گسترده زنان در عرصه‌های گوناگون اجتماعی این دوره پی‌برده می‌شود. شاهد این ادعا علاوه بر متون تاریخی داده‌های باستان‌شناسی مرتبط با آن نیز هستند. این منابع نه تنها پندارهای رایج آن دوره را نسبت به زن تا حدودی به نمایش می‌گذارند، بلکه موقعیت و نقش زنان را در فرمانروایی، جنگاوری، مادری و... نشان می‌دهند. در صورتیکه در ادوار بعد از مغول و در نقوش ترسیم شده از زنان آن دوره‌ها، حضور زنان در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، تولیدی و اقتصادی کم‌رنگ شده ولی زمینه‌های عاطفی، مادرانه و عاشقانه پررنگ تر می‌شود. بنابراین می‌توان علل برجسته بودن نقش زن در این دوره را در موارد زیر خلاصه کرد؛ زندگی اجتماعی مغول مانند تمام اقوام کوچرو و صحرائین بر گله‌داری شکار و شبانی استوار بوده است. لذا زندگی ساده، آزاد و بی‌پیرایه در دشت‌های وسیع، وضع اقتصاد قبیله‌ای، روابط محدود ایلی، و عدم پیچیدگی مناسبات اجتماعی اعم از دادوستد و خریدوفروش، ازدواج، تولد، مرگ، و کلیه مناسبات حقوقی و اجتماعی سبب شده تا در چنین مواردی زن و مرد در انجام وظایف و مسئولیت‌ها با هم برابر بوده و به برتری مرادفات فرهنگی پرداخته‌اند. می‌توان پنداشت که در جامعه سده هفتم ایران، به تأثیر از الگوهای زندگی مغول و قوانین تعریف شده در میان این اقوام، زمینه مساعدی برای رشد زنان در کنار مردان فراهم آمد. در این قوانین برای زن جایگاه و مسئولیتی متناسب با نوع زندگی آنها تدوین شده بود و از مردسالاری قاطع، به مانند جوامع دیگر خبری نبود و عنصر زن به لحاظ نیروی کاری، اجتماعی و عاطفی در جامعه سهم و میراثی داشت، هر چند این دلایل شاهدهی بر بازسازی جامعه آرمانی از دوره مغول به ویژه مسئله حقوق زنان نیست. ذکر این نکته ضروری به نظر می‌رسد، که در این پژوهش بیشتر زنان روستایی جامعه مد نظر هست که در هیچ پژوهشی تاکنون به آن اشاره نشده است چراکه در این خصوص داده‌های تاریخی و باستان‌شناسی بسیار اندک می‌باشد. گورستان روستای هاس، نمونه‌ای منحصر بفرد در این زمینه به شمار می‌آید که زنان ورنی‌باف را به همراه دار ورنی‌بافی و تجهیزات آن به نمایش می‌گذارد و بر جایگاه رفیع آن‌ها در این دوره صحنه می‌گذارد. گرچه در این دوره دامداری یکی از شغل‌های اصلی این مردمان به حساب می‌آید و زنان در این زمینه بسیار ایفای نقش کرده‌اند ولی در هیچ نگاره‌ای زنان در حال کشاورزی و یا فعالیت مرتبط با دامداری دیده نمی‌شوند. گویی ورنی‌بافی یک هنر، یک شغل و یک تخصص فاخری در میان جوامع روستایی ایلخانی بوده است که هر زنی به آن اشتغال داشته برای خود جایگاهی ویژه در میان جامعه تعریف می‌کرده است و می‌توانست پس از مرگ، تصویر خود را بر روی سنگ‌مزار خود با افتخار نقش بباندازد. در فرش‌بافی سه سلسله مراتب اجتماعی برای زنان وجود دارد که در سنگ‌مزارات گورستان هاس این سلسله مراتب در سه نوع سنگ‌مزار ایجاد شده، نیز به چشم می‌خورد. در این حرفه، اشخاصی وجود دارند که صاحب کارگاهی برای بافندگی هستند (گروه اول) و تعدادی بافنده به صورت روزمزد در کارگاه‌های آنها فعالیت می‌کنند. این افراد به دلیل اینکه مواد اولیه کافی و هم‌چنین دار ورنی‌بافی در اختیار دارند دارای بالاترین جایگاه اجتماعی بوده و بسیار قابل احترام می‌باشند. در سنگ‌مزارات گورستان هاس این گونه زنان، در کنار دار ورنی خود

نقش شده‌اند. دومین طبقه متعلق به زنانی است که به صورت خانگی به این کار مشغول بوده و فقط برای خود و خانواده خود فرش می‌بافند. اینگونه افراد در ردیف پایین‌تری نسبت به گروه اول قرار می‌گیرند و بیشترین میزان زنان بافنده در این طبقه هستند. این زنان برای خود دار ورنی‌بافی دارند و مواد اولیه محدودی را در اختیار دارند. در سنگ‌مزارات گورستان هاس، بر روی قبر این طبقه از زنان، منحصراً دار ورنی‌بافی به همراه تجهیزات نقش شده است. پایین‌ترین طبقه متعلق به زنان و دخترانی هست که با عنوان «ایمچی‌ها» شناخته می‌شوند. این گروه از زنان و دختران بافندگانی هستند که نه دار ورنی دارند و نه مواد اولیه برای بافندگی، بلکه با روش روزمزد در کارگاه‌های بافندگی مشغول به کار بوده‌اند. در سنگ‌مزارات گورستان هاس، بر روی سنگ‌قبر آنها منحصراً تجهیزات ورنی‌بافی رسم شده است. بی‌دلیل نیست که از این همه فعالیت روزانه زنان و دختران روستا، فقط به حرفه ورنی‌بافی توجه شده و منحصراً این طبقه از زنان دارای سنگ‌مزار منقوش می‌باشند. گویی هر کاری غیر از بافندگی یک فعالیت روزمه‌بی‌ارزش بوده و منحصراً ورنی‌بافی به عنوان یک هنر و ویژگی منحصر به فرد برای جایگاه اجتماعی والای زن تعریف شده بود. بی‌دلیل نیست که از این همه فعالیت روزانه زنان و دختران روستا، فقط به حرفه ورنی‌بافی توجه شده و منحصراً این طبقه از زنان دارای سنگ‌مزار منقوش می‌باشند.

سهام مشارکت نویسندگان: همه مطالب این مقاله توسط دکتر مهدی کاظم پور که نویسنده مسئول و تک مولف این مقاله می‌باشد، گردآوری و تدوین شده است. نویسنده مقاله حاضر را بررسی و مطالب را تایید می‌نماید.

سپاسگزاری: از جناب آقای پاپور کاظم پور، که در این پژوهش همراهی نمودند تشکر می‌نمایم.

تعارض منافع: در این پژوهش هیچگونه تعارض منافی توسط نویسنده گزارش نشده است.

منابع مالی: این مقاله هیچگونه حمایت مالی دریافت نکرده است.

References

- Abdi, S., Basam, S. J. A., & Mirzayi, A. (2016). Design and motif analysis in contemporary rural carpets in Ahar city. *Goljam*, 11(27), 77-97. URL: <https://goljaam.icsa.ir/article-1-206-fa.html>
- Ajhand, Y. (2010). Interaction of Iranian, Islamic and Turkish cultures in Shiraz (8th and 9th centuries). *Iranian History*, 6(1), 15-1. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=135686>.
- Bayani, Sh. (2010). *Women in the Mongol Period*. Teharn: Tehran University publication. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1611028>
- Basam, S. J. A., Zarye Zahra, S. A. A., & Farjou, M. H. (2007). *Dream of Heaven: The Art of Iranian Carpet Weaving*, Tehran: For 14. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/1317493/%DA%A>
- Dousti, H. (1995). *History and geography of Arasbaran*. Tehran: Ahrar. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/168928>
- Daneshgar, A. (1998). *Comprehensive culture of memorial carpet "Encyclopedia of Iran"*. Tehran: Asadi Memorial. [Persian] URL: <http://fipak.areeo.ac.ir/site/catalogue/18454148>
- Seyed Sadr, S. A. Gh. (2019). *Encyclopedia of handicrafts and related letters*. Tehran: Simaye Danesh. [Persian] URL: <https://www.gisoom.com/book/11109013>
- Farokhi, Y. (2015). Research on women (Ermuk) in the formation of the Mongol army. *Social History Research*, 4(1), 129-107. [Persian] URL: <https://civilica.com/doc/795839/>

- Jamali, B., Hasani, M. M., & Behrouzi, M. (2021). The social status of women in the Sassanid period (based on seals and the effect of seals). *Islamic Art Journal*, 39(1), 70-56. [Persian] URL: http://www.sysislamicartjournal.ir/article_120671.html
- Karoubi, A., & Fayaz Anoush, A. (2017). Historical study of women's clothing in the Ilkhanate period (736- 654 AH). *Journal of Post-Islamic Iranian History*, 7(2), 161-189. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=321931>
- Kazempour, M., Omrani, B., & Rezalou, R. (2013). A new approach to the large stone tombs of East Azerbaijan based on the findings of the Zardkhaneh area. *Archaeological Study*, 4(1), 74-55. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=265967>
- Kazempour, M., & Shokrpour, Sh. (2021). A symbolic analysis of the Islamic Period Gravestones in the Ahar Museum. *International Journal of Historical Archaeology*, 25(1), 1065-1086. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10761-021-00588-6>
- Karoubi, A., & Fayaz Anoush, A. H. (2017). Historical study of women's clothing in the Ilkhanate period (736-654 AH). *Iranian of Islamic Period History*, 13(1), 161-183. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=321931>
- Malekzadeh, E. (2009). The political, social and cultural situation of women in the Mongol and patriarchal periods. *Maskouyeh*, 4(2), 206-167. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?ID=214027>
- Polo, M. (1257). Travelogue. *Translated by Habib olah Sahihi*. (1972). Tehran: Book Translation and Publishing Company Publications. [Persian] URL: <https://taaghche.com/book/18111>
- Mesbah Ardekani, N. M., & Dadvar, A. (2009). The mufti of the female on Iranian seals from the pre-linear period to the end of the Sassanid period. *Women in Development and Politics Journal*, 4(1), 161-184. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=85159>
- Mohammadi, S. (2016). *Investigating the structure of design and role from the aesthetic point of view of Dorney Ardabil*. National Conference of Handmade Carpets, South Khorasan Birjand University. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=55257>
- Nourolahi, A., Talayi, H., & Firouzmandi, B. (2016). The position of women in the Iron Age based on archeological studies among the nomads of the western Central Zagros. *Woman in Culture and Art*, 1(2), 107-120. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=279491>
- Sharad, E. (2015) Women of the Great Mongolian Shahnameh (Analysis of the role and position of women in the Great Mongolian Shahnameh with a Baztab approach). *Women in Culture and Art*, 3(1), 391-408. [Persian] URL: https://journal.ut.ac.ir/article_54518.html
- Shirkhani, M. R., Ahikhteh, F., & Ahikhteh, T. (2017). A study of the social status of women among the literary texts of ancient Iran and the pre-Islamic Arabs. *Exploration of Comparative Literature*, 6(22), 89-114. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=281121>
- Talebi, Y. (2010). Reflection of the position of women in patriarchal pottery motifs. *Fine Art*, 40(1), 63-70. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?id=113261>
- Yasini, S. R. (2015). A comparative study of the image of women in Persian literature and Iranian paintings. *Women Studies*, 10(1), 139-162. [Persian] URL: <https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?id=234027>